

nově *Apologetiku* a jenž je podle autorky jasnou reakcí na Porfyriovu polemiku s křesťanstvím.

Za největší problém recenzované publikace lze bezesporu označit její strukturu a tematickou roztržitost. Kniha působí jako konglomerát disparátních částí, v nichž jako by se autorka snažila předat čtenářům vše, co o Tertullianovi či o otázkách s ním souvisejících vyčetla, přičemž často zůstává na povrchu; publikace tak postrádá jasnou jednotčící linii, téma, jež by autorka vyčerpávajícím způsobem zpracovala a výsledky své analýzy dokázala jasně prezentovat. Čtivost knihy navíc ještě značně komplikuje autorčin přístup k pramenům i sekundární literatuře, které neparafrazuje či jimi nedokládá svá vlastní tvrzení, ale cituje je často v plné šíři, což lze sice pochopit u disertace jako takové, ale u knihy mající ambice oslovit širší okruh čtenářů to značně komplikuje plynulost četby (poněkud zbytečně působí v této souvislosti také občasná shrnutí, jež autorka nesystematicky umísťuje pouze za některé úseky svého textu). Až přebujelá citace především ze současné německy a anglicky psané odborné literatury, které místy tvoří náplň celého odstavce s jen nepatrným komentářem autorky publikace, pak ukazují na určitou autorčinu bezradnost, má-li k problematice zaujmout svůj vlastní postoj. Pokud se k tomu napopak odhodlá, její vlastní úvahy jsou zajímavé a cenné (to se týká, jak již bylo zmíněno, především vývodů o adresátech Tertullianova *Apologetika* a shrnutí Tertullianova postoje k římskému státu).

Shrnující hodnocení celé publikace není snadné; většina textu (s výjimkami, na něž jsme upozornili výše) nepřináší nové informace, ani neotevřít pohledy novým směrem. Autorce se nedá upřít zběhlost v příslušných pramenech i sekundární literatuře a ocenit je třeba i to,

že sumarizuje výsledky moderního bádání. Vzhledem k potenciálu zpracovávaného tématu lze ovšem mluvit o promarněné příležitosti.

Petr Kitzler (Praha – Olomouc)

**PETER HABERMEHL, *Perpetua und der Ägypter oder Bilder des Bösen im frühen afrikanischen Christentum. Ein Versuch zur Passio sanctarum Perpetua et Felicitatis.*** (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, 140.)

Berlin – New York, Walter de Gruyter 2004<sup>2</sup>, 341 S. ISBN: 3-11-018184-3.

#### *Perpetua develata?*

**Poznámky ke knize P. Habermehla o *Passio Perpetuae* a k *Passio Perpetuae* obecně<sup>1</sup>**

*Passio Perpetuae et Felicitatis* (dále *Pass. Perp.*) je spisem, který k sobě v posledních desetiletích poutá nebyvalou pozornost odborníků i laiků.<sup>2</sup> Textem, jenž se kromě přídomků „druhý nejstarší dochovaný latinský text křesťanského obsahu“ (k událostem v něm popisovaným došlo v roce 203 v Kartá-

<sup>1</sup> Tyto poznámky vznikly v rámci výzkumného záměru CMTF UP Olomouc, MSM 6198959202. Elektronická verze textu je dostupná na portále *Iliteratura, litterae antiquae*, <http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=19595>.

<sup>2</sup> Z druhé uvedené oblasti zmiňme za všechny např. romány LOTHARA SCHREYERA, *Siegefest in Karthago*, Freiburg 1961, nebo AMY RACHEL PETERSON, *Perpetua: A Bride, A Passion, A Martyr*, (Orlando, Fl.) 2004.

gu) vymyká ostatní raně křesťanské literatuře hned v několika ohledech – podle přesvědčení mnoha badatelů obsahuje výsek z nejstarší latinsky psané autobiografie, nadto z pera ženy, jejíž chování i sebeuvědomění povážlivým způsobem narušovalo socio-genderová klíse antic-ké společnosti –, se v recenzované publikaci zabývá také pracovník berlínské Akademie věd Peter Habermehl. Dlouhý název jeho práce, v němž z neznámého důvodu zůstala zkromolenina názvu zkoumaného textu („Versuch zur Passio sanctarum Perpetua et Felicitatis“) sice sugeruje představu, že se autor zaměřil především na jeden z interpretačně nejvděčnějších prvků *Pass. Perp.*, totiž na Perpetuino poslední ze čtyř vidění, v němž mučednice v předvečer zápasu s divokými šelmami vítězně bojuje s Egypťanem, jenž v duchu křesťanské typologie ztělesňuje ďábla. Ve skutečnosti se ovšem Habermehl zabývá textem *Pass. Perp.* v celé jeho komplexnosti a rozebírá převážnou většinu otázek s tímto dílem spjatých. Čtenářům tak předkládá jednu z řubec nejobsáhlejších analýz tohoto spisu, jaké jsou zatím k dispozici,<sup>3</sup> což z knihy činí logický výchozí bod pro všechny, kdo k tomuto textu přistupují.

O tušených kvalitách knihy svědčí i fakt, že tuto autorovu disertaci, vyšlou původně v roce 1992 v Berlíně, vydalo po dvanácti letech v novém, „přepřerovaném“ a doplněném vydání jedno z nejprestižnějších německých nakladatelství

De Gruyter, a to jako sto čtyřicátý svazek „Texte und Untersuchungen zur Geschichte der althristlichen Literatur“, tedy série, jejíž vydávání zahájili kdysi O. von Gebhardt a A. von Harnack a dnes ji řídí Chr. Marksches.

Publikaci o rozsahu téměř tří set padesáti stran otevírá po úvodních stranách autorův německý překlad *Pass. Perp.*, doprovobený latinským originálem, jež Habermehl zkompiloval z vícero moderních kritických edic, zejména z vydání van Beekova (1936), Bastiaensenova (1987) a Jacqueline Amat (1996). Hlavní literárně-historický výklad je strukturován do třinácti kapitol, které jsou doplněny šesti „exkurzy“. Celou knihu uzavírá téměř šedesátistránková bibliografie, která představuje zřejmě nejaktuálnější a nejobsáhlejší soupis relevantní literatury přímo k *Pass. Perp.* i k tématům souvisejícím, a konečně nepřilší důkladně zpracovaný rejstřík. Vyzdvihnout je třeba bezchybné redakční zpracování, jež dokázalo prakticky zcela eliminovat tiskové chyby.

V úvodu (s. 1-5) Habermehl poskytuje stručný přehled bádání o *Pass. Perp.* a zmiňuje tři body, jež ve své publikaci s ohledem na její celkové zaměření vědomě pomíjí: je to jednak otázka ortodoxie, resp. montanistického naladění celého textu, kdy Habermehl, po mém soudu správně, označuje názory o montanismu *Pass. Perp.* za vyvrácené (s. 3),<sup>4</sup> jednak

<sup>3</sup> Rozsahem i syntetickým záběrem podobnou, zvolenou metodou i důrazy však zcela odlišnou studii představuje v poslední době snad jen monografie JOYCE E. SALISBURY, *Perpetua's Passion. The Death and Memory of a Young Roman Woman*, New York – London 1997.

<sup>4</sup> Mnozí badatelé přesvědčivějšími argumenty doložili, že montanistický nádech nese jen prolog celého spisu (*Pass. Perp.* 1), a považovat proto celý tento text za jakýsi montanistický manifest je novodobá konstrukce, v mnoha případech vzniklá takovým čtením *Pass. Perp.*, jež je ovlivněno již předem postulovaným závěrem, k jehož potvrzení je pak teprve hledána

otázka originální verze textu *Pass. Perp.*, zachované v řečtině a latině. V souladu s naprostou většinou badatelů považuje Habermehl za originál latinský text a řeckou verzi za pozdější (?) překlad.<sup>5</sup> Stranou konečně ponechává i problém identifikace redaktora *Pass. Perp.* a omezuje se na konstatování – dnes opět obecně přijímané –, že jím s největší pravděpodobností nebyl Tertullianus. Po bilingvním vydání *Pass. Perp.* představuje Habermehl nejprve Kartágo v době raného křesťanství (s. 37-43), tedy takřkajíc kulisy, v nichž se text *Pass. Perp.* odehrává, a sleduje rozvoj zdejšího křesťanství od jeho neznámých počátků (které v souladu s moderním bádáním

opora v textu. Teze o „jasně montanistickém charakteru“ *Pass. Perp.* se však přesto s železnou pravidelností opakuje v odborné literatuře; zatím poslední prací apodikticky konstatující montanismus u *Pass. Perp.* je REX D. BUTLER, *The New Prophecy & „New Visions“: Evidence of Montanism in The Passion of Perpetua and Felicitas*, Washington, DC 2006.

<sup>5</sup> V několika studiích z poslední doby nicméně zejména J. N. Bremmer opakovaně upozornil na fakt, že řecká verze obsahuje na některých místech lepší znění textu, než jaké poskytují latinské rukopisy, a rovněž (v návaznosti na Å. Fridha) znovu otevřel otázku, zda by se u Saturova vidění (*Pass. Perp.* 11-13) nemělo uvažovat o řeckém originálu tohoto úseku; srov. JAN N. BREMMER, *Perpetua and Her Diary: Authenticity, Family and Visions*, in: *Märtyrer und Märtyrerakten*, (ed.) WALTER AMELING, Stuttgart 2002, s. 77-120; TÝŽ, *The Vision of Saturus in the Passio Perpetuae*, in: *Jerusalem, Alexandria, Rome. Studies in Ancient Cultural Interaction in Honour of A. Hilhorst*, (eds.) FLORENTINO GARCÍA MARTÍNEZ – GERARD P. LUTTIKHUIZEN, Leiden 2003, s. 55-73.

dává do souvislosti s tamějším židovským osídlením; s. 39) až k 87 biskupům na africké půdě za časů Cyprianových. Správně konstatuje, že až do poloviny třetího století neexistovalo státem organizované pronásledování křesťanů, a uzavírá, že „Perpetua a její druzi zemřeli při pronásledování, jež bylo omezeno na Afriku nebo snad dokonce jen na Kartágo“ (s. 43).

V následujícím prvním „exkurzu“ (s. 44-51) nastiňuje Habermehl ideu mučednictví v rané církvi až po Ignatia Antiochejského, které pokládá do jisté míry za židovské dědictví a zdůrazňuje vliv takových textů jako *2Mak*. Při zmínkách o Tertullianově pojetí mučednictví by bylo přínosné odkázat na vyčerpávající studii na toto téma, již v nedávné době zpracovávala W. Bähnk.<sup>6</sup> Druhá kapitola (s. 52-73) již míří přímo *in medias res* – zabývá se totiž „Perpetuiným deníkem“, tedy ústřední částí *Pass. Perp.* (kap. 3-10), již redaktor označuje za Perpetuina vlastní slova, která vlastnoručně zapsala ve vězení. Kapitola představuje v podstatě podrobný komentář ke zmíněným kapitolám, a to včetně užitečného vysvětlení reálií, na něž při četbě narážíme, nebo filologického rozboru jednotlivých termínů, které se v textu vyskytují. Habermehl se již zde vyslovuje pro autenticitu Perpetuina deníku, čemuž věnuje v závěru knihy celou kapitolu. Zvláštní pozornost upírá k Perpetuině rodině; absenci Perpetuina manžela, který v celém vyprávění nefiguruje a o jehož existenci se dovídáme jen z redaktorovy poznámky, že Perpetua byla „matronaliter nupta“ (*Pass. Perp.* 2,1), přesvědčivě vykládá poukazem na jinde doložené případy

<sup>6</sup> Srov. WIEBKE BÄHNK, *Von der Notwendigkeit des Leidens. Die Theologie des Martyriums bei Tertullian*, Göttingen 2001.

žen-křesťanek, jež se zřekly svých pohanských manželů a opustily je pro jejich neochotu přidat se ke křesťanské víře. Podobnou situaci lze předpokládat i u Perpetuy, argumentuje Habermehl (s. 61-63), která svého „tělesného“ manžela kvůli své víře opouští, aby se z ní stala „matrona Christi“ (*Pass. Perp.* 18,2).

Přesto i Habermehl ponechává některé věci nedovysvětleny: nepozastavuje se např. u pokusů Perpetuina otce přemluvit svou dceru, aby si zachránila život apelem na budoucí osud celé rodiny, v níž vyzdvihuje, na první pohled zvláště, Perpetuina tetu („aspice matrem tuam et materteram“; *Pass. Perp.* 5,3),<sup>7</sup> ani nekomentuje jeho poznámku „nemo enim nostrum libere loquetur, si tu aliquid fueris passa“ (*Pass. Perp.* 5,4) nebo Perpetuino vlastní vyjádření „et ego dolebam casum patris mei quod solus de passione mea gavisurus non esset“ (*Pass. Perp.* 5,6), jež by si obsírnější výklad zasloužily. Již v této kapitole se také ukazují některé spekulativní rysy Habermehlova výkladu, vyplývající z autorovy nepřímě věcně založené a odůvodněné důvěry v psychologické či psychoanalytické interpretace, které považuje za samozřejmé a nepotřebující doložení (srov. např. s. 60 nebo jeho výklad na s. 72, podle něhož je u Perpetuina deníku na nevědomé úrovni patrná „demonizace“ otce, jež se odráží i v Perpetuinych viděních: Drak, který ji v prvním z nich ohrožuje, i ošklivý Egyptan, s nímž bojuje ve vidění čtvrtém, ztělesňují podle Habermehla „při psychologickém čtení jejího otce, přesněji jeho odštěpenou špatnou polovinu“; s. 72).

<sup>7</sup> K tomuto místu srov. přesvědčivý výklad J. E. SALISBURY, *Perpetua's Passion*, zejména s. 13.

Speciálnímu výkladu Perpetuinych vidění jsou věnovány kapitoly tři a čtyři (s. 74-115) s vloženým exkurzem o snových vizích zachycených Ailiem Aristeidem. I v tomto případě se jedná o zevrubný komentář a rozbor čtyř vidění, jež Perpetua zachycuje a které podle Habermehla představují v kontextu raně křesťanské literatury novum jak díky své podrobnosti, tak díky detailům o zászvětí, které přinášejí (s. 77). Je snad poněkud na škodu, že Habermehl neanalyzuje jednotlivá vidění v tom časovém sledu, v jakém se jich Perpetue dostalo, neboť by lépe vynikl vývoj Perpetuina sebevědomění i sebevědomí, doprovázený současným vyvazováním ze stávajících společenských vazeb, což jsou aspekty, jež jsou v Habermehlově výkladu po právu stále přítomny.<sup>8</sup> I jinak má autor mnoho užitečných poznámek k výkladům některých nesnadných míst *Pass. Perp.* (za příliší „sakramentalistický“ a, po mém soudu, přesvědčivě vyvrácený např. Dronkem<sup>9</sup> lze snad považovat Habermehlův výklad Deinokratovy touhy po vodě jakožto touhy po křtu). Podobně jako v předešlé části častěji postuluje psychologizující teze, které lze označit za spekulativní: Perpetuina „deinokratovskou vizi“ např. Habermehl interpretuje jako Perpetuino „zpracování ztráty jejího (vlastního) dítěte“ (s. 81) a fakt, že

<sup>8</sup> Tohoto tématu jsem se podrobněji dotkl ve svém příspěvku *Passio Perpetuae a Acta Perpetuae: Mezi tradicí a inovací*, in: *Světec a jeho funkce v společnosti*, I, (eds.) RASTISLAV KOŽIAK – JAROSLAV NEMES, Bratislava 2006 (v tisku).

<sup>9</sup> Srov. PETER DRONKE, *Women Writers of the Middle Ages. A Critical Study of Texts from Perpetua († 203) to Marguerite Porete († 1310)*, Cambridge 1984, s. 11-12.

si Perpetua na svého mrtvého bratra Deionokrata podle svých slov celou dobu vůbec nevzpomněla, vykládá jako „výtěsnění, jež se znovu přihlásí teprve při strachu o vlastního syna a tváří v tvář strachu z vlastní blízké smrti“ (*tamtéž*). Při pohledu na obrazy Perpetuiných vidění Habermehl konstatuje ovlivnění Janovou *Apokalypsou* a zřejmě Hermovým *Pastýřem*, což byly texty, které nedávno pokřtěná křesťanka zřejmě znala z vlastní četby.

Celou kapitolu (šestou; s. 122-144) věnuje autor analýze Perpetuiny „proměny“ – v líčení čtvrtého, posledního vidění, v němž Perpetua bojuje s Egyptanem, se při vstupu do amfiteátru mění v muže: „et expoliata sum et facta sum masculus“ (*Pass. Perp.* 10,7). Je pochopitelné, že právě tento aspekt *Pass. Perp.* se zhruba od poloviny 70. let 20. století těší obzvláštní pozorností vykladačů, mimo jiné i s rozvojem feministického hnutí a tzv. *gender studies*. Habermehl nejprve reviduje starší názory, které viděly Perpetuina transformaci v muže jako nezbytný předpoklad toho, aby Perpetua vůbec mohla bojovat v aréně, neboť uvádí řadu pramenů dokládajících, že dokonce i při gladiátorských zápasech mohly jako zápasnice nastoupit ženy (srov. s. 123n.). Podle Habermehla je Perpetuina proměna vyvolána mnohem prostším faktorem: Je založena na „podeceňování a nevážnosti ženy, která je patrná v klasické antice“ (s. 125). Je neoddiskutovatelné, že naladění antické (a v návaznosti na to do velké míry i raně křesťanské) společnosti bylo ve své podstatě mizogynní. Habermehl může mít rovněž pravdu, že pohled, podle něhož sama ženská přirozenost brání ženám vykonat něco velkého, statečného, ctnostného atd., a pokud přesto žena něco takového vykoná, je to proto, že překoná svou vrozenou nedokonalost – žen-

skost a chová se jako muž,<sup>10</sup> si díky obvyklosti této představy, jíž byly od dětství vystaveny, vštípily i samy ženy a mohly samy sebe tímto zorným úhlem nazírat. Přesto, myslím, lze v Perpetuině snové přeměně vidět i jiný aspekt: Celé Perpetuino vlastní vyprávění dokumentuje pozvolný, nicméně kontinuální proces jejího duchovního vývoje, který vrcholil právě v posledním vidění, v němž je zcela dokonána proměna z dcery, závislé na otcovské *auctoritas*, a matky, mučivě prožívající starosti o své dítě i širší rodinu, v osobu zcela autarkní, nadanou mimořádnou duchovní autoritou a plně upnutou ke své nové, „transcendentní“ rodině. Jak jsem se pokusil ukázat jinde, „toto postupné odkládání všech standardních sociálních rolí (dcery, matky), jež jsou se ženstvím spojeny, ústí v posledním důsledku k logické fyzické ‚defeminizaci‘ – do arény Perpetua vstupuje k vítěznému boji jako muž“.<sup>11</sup>

V kapitolách sedm a osm (s. 145-188) se Habermehl zabývá postavou Perpetuina protivníka z jejího závěrečného vidění, ošklivým Egyptanem („Aegyptius foedus specie“; *Pass. Perp.* 10,6), kterého Perpetua identifikuje s ďáblem („et intellexi me non ad bestias, sed contra diabolum esse pugnaturam“; *Pass. Perp.* 10,14). Habermehl v těchto kapitolách, konečně věren názvu celé své práce,

<sup>10</sup> Přesně tímto způsobem vykládá na konci 4. či na začátku 5. století umučení Perpetuy a Felicity sám sv. Augustin ve svých kázáních; viz PETR KITZLER, *Augustinova kázání In natali martyrum Perpetuae et Felicitatis (Sermones 280-282)*, in: *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě J. Nechutové*, (eds.) HELENA KRMIČKOVÁ – ANNA PUMPROVÁ – DANA RŮŽIČKOVÁ – LIBOR ŠVANDA, Brno 2006 (v tisku).

<sup>11</sup> Srov. studii citovanou v pozn. č. 8.

zkoumá, jak souvisí Perpetuou deklarovaná národní příslušnost s představami čehosi temného, démonického a zlého, jež jsou s ní pro Perpetuu spojeny. Pro osvětlení těchto souvislostí se Habermehl obrací především ke spisům Perpetuina současníka a krajana Tertulliana, přičemž cituje množství dokladů z jeho spisů, kde je Egypt či Etiopie předobrazem či přímo ztělesněním od Boha odvráceného, hříšného světa, jenž je v zajetí modloslužebných pověr. Tuto Tertullianovu metaforiku lze nalézt i ve spisech jeho následovníků, např. u Cypriana či Augustina, Habermehl však cituje nepřeborné množství dalších textů svědčících o oscilaci mezi zřejmým odporem na jedné straně a fascinací a obdivováním Egypta jakožto místa zrození a přebývání starobylých hlubokých tajných nauk a posvátné moudrosti na straně druhé (s. 158). „Nepřetržitě kontinuum křesťanské kritiky egyptského náboženství a křesťanské demonizace Egypta jako ztělesnění hříšného, od Boha odpadlého světa“ (s. 152), které jistě stojí i v pozadí Perpetuinych představ, nicméně vycházelo, jak správně Habermehl uvádí, především z reflexe starozákonních vyprávění o židovském exodu a letech egyptské poroby, k nimž by bylo lze přidat další biblická místa (srov. např. *Iz* 20,3-4; *Ž* 73,14; *Zj* 11,8 atd.). Velké množství zajímavých textů napříč celou řeckořímskou literaturou cituje Habermehl i na stranách exkurzu věnovaného brilantní analýze fenoménu černé barvy (právě ta byla spojována i s obyvateli Egypta), když ukazuje, jak se postupně vyvinula topická představa spojující tmavou, respektive černou barvu se zlem. Svou roli zde podle něho sehrála jak určitá xenofobie vůči obyvatelům jižního Středomoří, tak obecně sdílené pocity asociující černou barvu se smrtí, něčím strašlivým, např. i s jedem

hadů (*atrum venenum* téměř jako *epitheton constans*), a odtud přeneseně i se špatnou povahou.

Při analýze samotného Perpetuina zápasu s Egyptanem Habermehl mimo jiné přináší přesvědčivý argument jak pro autenticitu Perpetuina vyprávění, tak pro prioritu latinské verze (alespoň tohoto úseku *Pass. Perp.*), když upozorňuje na Perpetuin laický popis zápasu, jež lze pochopit u mladé křesťanky neobeznámené s technicko-sportovními detaily; autor řecké verze, očividně více zorientován na tomto poli, opravil Perpetuiny chyby, jichž se při označení jednotlivých aktérů dopouští, a „vylepšil“ její vyprávění užitím relevantních *termini technici* (srov. s. 181n. a s. 182, pozn. 14). Naopak poněkud jednostranně a konzervativně působí Habermehlův (navíc nikoli původní)<sup>12</sup> výklad Perpetuiny zmínky o tom, že ji před začátkem vlastního zápasu „pěkní mladíci, mí pomocníci a ochránci... natírali olejem, jak je při zápasu zvykem“ („... adolescentes decori, adiutores et fautores mei... coeperunt me...oleo defricare, quomodo solent in agone“; *Pass. Perp.* 10,6-7): podle něho Perpetua „jako nová Eva přijímá od svých andělských pomocníků ochranné pomazání“ (s. 185), které dále spojuje s „olejem exorcismu“. Myslím, že v tomto případě lze souhlasit spíše s Dronkeho poznámkou, jež tomuto místu (táž pasáž *Pass. Perp.* obsahuje zmínku o Perpetuině nahotě a proměnu v muže) přičítá jasný erotický náboj.<sup>13</sup>

<sup>12</sup> Tentýž názor zastává ALVYN PETERSEN, *Perpetua – Prisoner of Conscience*, in: *Vigiliae Christianae* 41, 1987, s. 139-153, zde s. 148. Tuto studii sice Habermehl uvádí v bibliografii, ale na tomto místě ji necituje.

<sup>13</sup> Srov. P. DRONKE, *Women Writers*, s. 14.

Devátá kapitola je věnována Saturovu vidění (s. 189-196), další uzavřené narativní jednotce v celku *Pass. Perp.*, kterou redaktor prohlašuje za vlastní slova tohoto mučedníka („Sed et Saturus benedictus hanc visionem suam edidit, quam ipse conscripsit“; *Pass. Perp.* 11,1) a jež obvykle stojí neprávem ve stínu vidění Perpetuiny. Také zde Habermehl poskytuje zevrubný komentář (za povšimnutí stojí např. jeho upozornění na Franchiho řešení málo jasné pasáže, kde Saturus při líčení nadpozemské zahrady, kam byli vítězni mučedníci po smrti přineseni anděly, konstatuje, že listů z tamějších stromů „cadebant sine cessatione“; při absenci lepšího výkladu se mi odkaz Franchiho de Cavallieri na praxi tzv. φαλλοβολία, kdy byli vítězni atleti zasypávání listy a květinami, zdá dobře zapadající do kontextu [srov. s. 191]).

V posledních čtyřech kapitolách Habermehl předestírá velmi zajímavé úvahy o zbývající části *Pass. Perp.*, která je dílem neznámého redaktora, zabývá se literární stránkou tohoto spisu a shrmažďuje argumenty obhajující autenticitu Perpetuina „deníku“. Nejprve analyzuje redaktorovu literární techniku při líčení dalších osudů jednotlivých mučedníků; u Felicity, druhé mučednice ženského pohlaví přítomné v celé skupině, se pozastavuje u problému jejího sociálního statusu (srov. s. 209 s pozn. 14) a odmítá v literatuře se často opakující prohlášení Felicity Perpetuinou otrokyní. Tento výklad má jen sotva oporu v samotném textu a vychází spíše z přeinterpretace termínu *conserva*, jímž je Felicitas označena v souvislosti s Revocatem (srov. *Pass. Perp.* 2,1: „Revocatus et Felicitas, conserva eius“). Tento termín lze chápat buď (nejpravděpodobněji) doslovně, kdy by pak vyjadřoval, že Felicitas byla stejně jako Revocatus otrokyní, nebo přeneseně s významem „se-

stra ve víře; věřící“.<sup>14</sup> Habermehlova interpretace tohoto slova jako „životní družky, manželky“ nemá oporu v pramelech.<sup>15</sup> Výtečné jsou Habermehlovy vývody ukazující, že redaktor měl při sepsání svého líčení zcela jednoznačně na paměti křesťanského čtenáře schopného ocenit i jazykové rozdíly mezi křesťanským a pohanským univerzem. Právě na ně naráží zejména při líčení Perpetuina rozhovoru s tribunem v *Pass. Perp.* 16,2n. (srov. s. 211n.), kde jsou jí do úst vkládány ironické dvojsmysly, jež musely na dobové křesťanské publikum silně zapůsobit zejména proto, že byly připsány ženě, která navíc v tu chvíli zesměšňuje představeného římské moci a stává se oficiálním mluvčím celé mučednické skupiny, v níž je přítomno hned několik mužů.

Při literárním rozboru *Pass. Perp.* (zejm. s. 238-252) Habermehl konstatuje určitou „temnost“ a „podivnost“ prologu spisu (*Pass. Perp.* 1), jenž tímto dojmem podle něho působil již na soudobé publikum; jako doložku svého tvrzení uvádí fakt, že prolog je zachován pouze v jediném z osmi směrodatných rukopisů *Pass. Perp.* (s. 238). V úvahu je ovšem třeba vzít i teologickou stránku věci: Právě prolog se vyznačuje některými montanistickými akcenty a rovněž jeho polemický osten lze chápat v souvislosti

<sup>14</sup> Srov. k tomu STEPHAN W. J. TEEUWEN, *Sprachlicher Bedeutungswandel bei Tertullian. Ein Beitrag zum Studium der christlichen Sondersprache*, Paderborn 1926, s. 127n.

<sup>15</sup> Srov. k tomu pozn. 59 mého článku *Passio Perpetuae and Acta Perpetuae: Between Tradition and Innovation*, in: Listy filologické 130, 2007 (v tisku), který je přepracovanou a podstatně rozšířenou verzí studie citované v pozn. 8 těchto poznámek.

s obranou určitých prvků, na něž byl v montanismu kladen důraz (trvalé působení Ducha svatého, projevující se novými vizemi, jež zprostředkovává věřícím); odbourání prologu v části textové tradice tak může jednoduše ukazovat částečně na snahu vynechat tu část textu, která mohla zpochybnit ortodoxnost celku, částečně na chápání polemiky, jež zde zaznívá, jako neaktuální a pro pozdějšího posluchače nepodstatné nebo snad již i obtížně srozumitelné (podobnou poznámku ostatně činí sám Habermehl o několik stran dále; srov. s. 248, pozn. 33).

Habermehlova snaha identifikovat v redaktorově vyprávění autentická slova mučedníků se mi naopak jeví jako krok do slepé uličky. Samozřejmě je možné považovat takové obraty v redaktorově textu, jež mají paralely např. k Perpetuiným vlastním slovům, za autentická (srov. s. 241 s pozn. 10), na druhé straně se může jednat i o redaktoru cílenou taktiku, jak svému vlastnímu líčení dodat na vážnosti a soudržnosti; dojít k závěru, že určité scény mají „chuť autenticity“ („Geschmack des Authentischen“; s. 242), není venkocem žádný argument. Mnohem důležitější navíc je, jak Habermehl záslužně ukazuje, že redaktor „od první do poslední řádky interpretuje děj a vřazuje jej do teologických souvislostí dějin spásy“ (s. 244), přičemž ale nikdy nezapomíná na běžného posluchače: Jeho líčení kupříkladu Perpetuina boje s divokou krávou a zejména jejího následného zakrývání odhaleného těla tak má překvapivé paralely v antickém románu či u Eurípida a Ovidia (srov. s. 225-228, zejm. s. 227 s pozn. 72). Svou literární taktikou tak čtenářům-posluchačům *Pass. Perp.* umožňuje, aby se stali téměř očitými svědky událostí v amfiteátru a mohli pocítit až voyeristickou rozkoš ze spojení násilí a pornografie, které redaktorovo lí-

čení konotuje.<sup>16</sup> Na následujících stranách se Habermehl zastavuje rovněž u recepce *Pass. Perp.* a její funkce v křesťanském společenství, kterou porovnává s funkcí mýtu v archaické řecké společnosti (s. 259).

V poslední kapitole (s. 267-275) Habermehl shromažďuje argumenty, aby doložil své přesvědčení o autenticitě Perpetuina vyprávění, jež je v moderním bádání obvykle (často ovšem apriorně) přijímána. Konstatuje, že Perpetua, která byla, jak jsme již viděli, *liberaliter instituta*, si byla schopna vést ve vězení deník a že rovněž filologická analýza naznačuje v rámci *Pass. Perp.* tři různé autory, což by odpovídalo proklamacím redaktora. Habermehl pak argumentuje mimo jiné i vnitřním vývojem Perpetuy, který se projevuje v jejím textu, ale naopak chybí v redaktorově líčení, a přináší i historické argumenty: mučednická smrt Perpetuy a jejích druhů, k níž došlo v roce 203, byla událostí, jež došla velkého ohlasu u všech vrstev obyvatelstva, které – zvláště při takové oblibě bojů s divokými šelmami a gladiátorských zápasů, jaká je dosvědčena pro Kartágo – jí bylo jistě v hojném počtu přítomno, a neznámý redaktor by si tak sotva troufl, vzhledem k malému časovému odstupu (jen několik let po Perpetuině umučení naráží na jedno z Perpetuiných vidění Tertulianus ve svém spise *De anima*), předložit očitým svědkům literární fikci.

<sup>16</sup> Srov. podrobněji též KATHARINA WALDNER, „*Was wir also gehört und berührt haben, verkünden wir auch euch...*“. *Zur narrativen Technik der Körperdarstellung im Martyrium Polycarpi und der Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis*“, in: *Die Christen und der Körper. Aspekte der Körperlichkeit in der christlichen Literatur der Spätantike*, (ed.) BARBARA FEICHTINGER – HELMUT SENG, Leipzig 2004, s. 29-74.



Habermehlova kniha je jistě titulem, jež při dalším bádání o *Passio Perpetuae* nebude možno ignorovat. Zvláště jeho podrobné vysvětlující komentáře a analýza *Pass. Perp.* z literárního hlediska představují výrazný posun kupředu. Opatrnost je naopak namíště při Habermehlově interpretaci Perpetuiných vidění, kde se často nechává unést psychologicko-psychoanalytickými představami, jež lze jen obtížně doložit. Snad ještě jednu kritickou připomínku je třeba připojit: Habermehlovo v předmluvě proklamované vylepšení a doplnění jeho textu při vyrovnávání se s posledními tituly sekundární literatury (rozumí se od prvního vydání v roce 1992) zůstalo častěji jen v rovině odkazu na příslušné studie, aniž by vzal v úvahu závěry, k nimž jejich autoři dospěli.

Peteru Habermehlovi každopádně náleží dík za to, že z *Passio Perpetuae* do značné míry sňal závoj, který Perpetuu, Felicitu, jejich druhy i celý jejich svět zahaloval, a dovolil nám zahlédnout mnohé věci v novém, jasnějším světle, jako by je od nás ani nedělilo více než osmáct set let.

Petr Kitzler (Praha – Olomouc)

**JERONÝM, Výbor z dopisů.** Úvodní studie, překlad a poznámky JIŘÍ ŠUBRT. (Knihovna raně křesťanské tradice, VI.) Praha, Oikúmené 2006, 309 s. ISBN: 80-7298-156-0.<sup>1</sup>

Jiří Šubrt zahájil před čtyřmi lety svým překladem tří legend svatého Jeronýma

nýma ediční řadu nakladatelství Oikúmené nazvanou Knihovna raně křesťanské tradice. Nyní předkládá v rámci téže řady (pod pořadovým číslem VI) překlad dvanácti listů stejného autora.

Výběr Jeronýmových dopisů nebyl náhodný; všechny spojuje téma, které naznačuje již název Šubrtovy výtečné úvodní studie *Sponsae Christi: Jeroným a ideál panenství* (s. 7-37). Z ní vyplývá, že Jeroným byl ve svých názorech na panenství a manželství ovlivněn Origenovou teorií stvoření člověka, podle níž došlo k sexuální diferenciaci a vzniku pohlavní žádostivosti až po pádu prvňích lidí. Vše spojené s lidskou sexualitou se tedy váže pouze na dobu trvání pozemského života, je něčím nadbytečným, protože po vzkříšení dojde k obnovení původního stavu bezpohlavnosti. Panenskou čistotu proto Jeroným kladl vysoko nad manželství, na něž měl tak radikální názory, že vzbuzovaly nevoli již v době svého publikování, a to nejen mezi pohany, ale i v řadách křesťanů. Manželství je podle Jeronýma určeno těm, kdo nejsou schopni zachovat si celoživotní čistotu, je tedy jakýmsi nouzovým řešením. Jedinou dobrou věcí na manželství je podle Jeronýma to, že se z něj rodí panny (s. 87). Ve spise *Adversus Iovinianum* si už Jeroným nebere žádné ohledy a srovnává manželství s prostitucí (s. 26, pozn. 72). Je zajímavé, že v tomto bodě se jeho názory přibližují výročkům některých feministek (převážně z období 60. – 80. let 20. století), které tvrdily, že vdaná žena má úlohu legitimní prostitutky, jež za své služby poskytované manželovi (sex, vedení domácnosti, reprezentace rodiny) dostává odměnu ve formě společenského postavení, ekonomického zázemí apod. Tím ovšem veškerá podobnost končí, protože zatímco Jeroným hlásal ideál absolutní tělesné i duchovní čistoty (hřešit se dá i myšlenkou!), radikální ženská

<sup>1</sup> Elektronická verze recenze je dostupná na portále *Iliteratura, litterae antiquae*, <http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=19099>.